

УДК 94(477) «19»: 821.161.2

О.І. Криворучко

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ – РЕЧНИК УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ 1920-х рр.

У статті досліджується вплив поглядів М. Хвильового на перебіг культурних і політичних процесів в УСРР у 1920-х рр..

Ключові слова: Хвильовий, культура, літературна дискусія, «теорія боротьби двох культур», відродження нації.

У радянській історіографії, працях зарубіжної україністики та сучасних історичних і літературних розробках можна знайти різні оцінки поглядів М. Хвильового: від українського марксиста, що часом втрачав правильний орієнтир, до націоналіста і провідника українського фашизму [1-14]. Відповідь на це варто шукати в тому, що погляди М. Хвильового на ті процеси, які відбувалися в Україні в 1920-ті рр., не були чимось сталим і незмінним. «Хвильовізм», як культурна та політична течія, виник під час літературної дискусії 1925-1928 рр. У ході дискусії обговорювані питання, які мали специфічно літературний характер (літературні стилі, школи і т.д.), доповнювалися питаннями політичними (роль і місце різних суспільних груп в українському культурному будівництві, «теорія боротьби двох культур», теорія «відродження нації» та інші). Змінюються політичні оцінки, зростає категоричність у висловленнях (від орієнтації на «психологічну Європу» до розриву з Москвою і т.п.). Все частіше погляди Хвильового розходились із існуючою офіційною позицією. Особливо це виявилось у його ставленні до «теорії боротьби двох культур».

Якщо фундатор «теорії боротьби двох культур» Д. Лебідь вирішення завдань українського культуротворчого процесу періоду непу вбачав у поєднанні культур (а під поєднанням він розумів підкорення «слабшої» української культури «сильнішою» російською) [15], то М. Хвильовий, в інтерпретації якого «теорія боротьби двох культур» зі сфери внутрішніх проблем українського життя переносилась у площину культурних взаємин України та Росії, характеризував непу як каталізатор їх протистояння: «Соціальні процеси, що їх викликано непом, логічно ведуть до конфлікту двох культур. Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм, фактично, коли не юридично, декларованим гегемоном – російським конкурентом» [16, с. 591].

У низці своїх праць письменник виокремлював дві основні сили, які, на його думку, вели боротьбу на культурному терені в умовах непу: це культура «столипінського отруба» та культура міського непу. При чому, з цих двох за більш небезпечну Хвильовий вважав першу. Загроза примітивізації української культури шляхом проникнення до неї сільської «просвітництва», «яка, з «гітарою під полою»...потягла по городу стрічки та лантухи з віршами» [17, с. 414], змушувала митця бити на сполох та закликати «з 10 вовчих ям 8 рити на бік глитайського степу» [18, с. 452].

Однак, викриваючи у своїх памфлетах загрозу культури «столипінського отруба» – «гопаківсько-шароварської просвіти, що, намацавши несподівані для себе можливості (прискорену українізацію), робиться червоною і йде «селозувати» (певніш профанувати) міську пролетарську культуру», М. Хвильовий її чітко протиставляв тому «чорноземові митцю, до якого Тичина «посилав свої нерви» [17, с. 394]. Письменник неодноразово акцентував увагу на думці, що «треба бути обмеженою людиною, щоб скося поглядати на українське відродження і добачати в ньому тільки столипінський отруб» [16, с. 609].

Силою, здатною протидіяти негативним впливам на процес творення української культури, М. Хвильовий бачив передову інтелігенцію міста. На відміну від тих, хто вважав пролетаріат головною силою в культурному процесі, М. Хвильовий твердив: «Робітнича класа на Україні була до цього часу настільки відірвана від української культури, що на сьогодні вона не може дати безпосередньо від себе своїх діячів для цієї ж таки культури» [18, с. 462]. Звідси і його теза про «олімпійство» в літературі, боротьба проти примітивізму, масовості, намагання будувати в Україні «повновартісну кількоповерхову культуру» [19, с. 272].

Як комуніст М. Хвильовий стояв на класових позиціях у розв'язанні питань національно-культурного будівництва, але як патріот України, він вважав, що заради утвердження її національної культури, комуністи можуть і повинні піти на співпрацю зі своїми

.....
політичними опонентами: «Коли наші погляди в цьому випадку зійдуться з «чайнянами» нашої ж таки дрібної буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не значить, що ми помиляємося» [18, с. 470].

М. Хвильовий заговорив про конкуренцію (не боротьбу) української та російської культур, він виступив проти «російського диригента», закликав орієнтуватися на Європу і висунув теорію «відродження нації». Цього було досить, щоб ідейні опоненти назвали його погляди «українською шовіністичною модифікацією націоналістичної теорії Лебеда» [20, с. 58].

Заклик Хвильового «негайно стати на боці активного молодого українського суспільства, що репрезентує не тільки селянина, але й робітника, і тим назавжди покінчити з контрреволюційною (по суті) думкою будувати на Україні російську культуру» [16, с. 591], було витлумачено як штовхання партії на шлях її націоналістичного переродження.

Московськими опонентами М. Хвильового та його прихильників були передовсім В. Ваганян [21] та Ю. Ларін [22]. Перший обстоював положення про «інтернаціональну культуру національною мовою» (розуміючи під «інтернаціональною» культуру російську), а другий виступав проти «євреезації» та «українізації» зрусифікованих євреїв та українців.

Ці хибні погляди не лише мусувалися у писаннях подібних «культурників», а й лунали з найвищих політичних трибун. Наприклад, Єнукідзе з трибуни союзного ЦВКу прямо заперечував самостійний шлях розвитку української культури, наголошуючи, що «українська культура повинна зростати з російської» [23, арк. 89]. М. Хвильовий, викриваючи цей «порожній псевдоінтернаціоналізм», зазначав, що «всі ці фрази, що українська культура мусить розвиватися на базі російської... є все-таки фрази – не більше і їм місце в архіві керенщини» і закликав «якомога швидше покинути орієнтацію на російське мистецтво» [16, с. 596].

Ларін, даючи оцінку таким поглядам М. Хвильового, зазначав: «Фактично об'єктивно справа зводиться до підривної роботи проти радянської системи в цілому» [22, с. 52].

У викритті «націоналістичного ухилу» М. Хвильового його опоненти доходили до абсурду. Так, заклик письменника «Геть від Москви» в партійних документах було засуджено як такий, що «криє в собі небезпеку буржуазного переродження», як гасло, що «може тільки служити за прапор для зростаючої на ґрунті непу української дрібної буржуазії» [24, арк. 50]. І це писалося про гасло, вістря якого і було направлене проти непманства. Адже М. Хвильовий закликав тікати саме від «Москви непманської», від Москви «як центру всесоюзного міщанства», при чому він чітко розмежував «російську революційну демократію» від «сухаривських крамарників» [16, с. 300].

Чиновники від політики не могли подарувати Хвильовому намагань протиставити «Європу не «Просвіті», або не тільки «Просвіті», але й Москві. А це вже (була, на їхню думку, – О.К.) великою антипартійною, антикомуністичною помилкою» [20, с. 108].

Трагізм становища М. Хвильового полягав і в тому, що його погляди викликали осуд і таврування з боку не лише його ідейних противників, тих, хто в Україні вбачав лише «милу Малоросію», не завжди поділяли, а часто відкрито засуджувати ряд положень Хвильового і частина українських патріотів. Одним із опонентів письменника в цей період став О. Шумський.

Критикуючи М. Хвильового за те, що ним «віджилася теорія боротьби двох культур з гегемонією української культури», О. Шумський спробував дати об'єктивну оцінку поглядам письменника і тим обставинам, в яких розвивалась українська культура [25]. Це призвело до того, що його самого було занесено до категорії українських прихильників боротьби двох культур. Одним із головних аргументів для такого висновку став виступ О. Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 12 травня 1926 р., де він, характеризуючи українсько-російські культурні взаємини, сказав: «Потрібно, щоб це змагання не перетворювалося у боротьбу двох культур, це можливо лише тоді, коли зі сторони російської культури встановиться толерантне відношення до української, і коли вона буде визнана у правах громадянства. В протилежному випадку неминуча боротьба за ці права» [26, с. 31].

У Москві швидко зорієнтувалися, що виступи М. Хвильового, О. Шумського та їхніх послідовників ведуть до незалежності України. У знаменитому листі Й. Сталіна Л. Кагановичу, що фактично став сигналом до згорання «політики українізації», генсек, даючи оцінку руху за українську культуру, зазначав: «Шумський не бачить, що при слабкості коріння комуністичних кадрів на Україні цей рух... може набрати місцями характеру боротьби проти

«Москви» взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвищого досягнення – ленінізму» [27, с. 152]. Як приклад цієї боротьби Сталін наводив діяльність М. Хвильового.

Намагання О. Шумського змістити акценти у критиці поглядів М. Хвильового, його спроби поставити перед партійним і державним керівництвом України низку проблем, які висунув у своїх памфлетах письменник, його запевнення, що «Хвильовий йде за партією, а не проти партії» [28, арк. 191], і що «90% із того, що він говорить, правильно» [29, арк. 164], не знайшли розуміння та підтримки серед представників найвищих владних структур республіки. Більше того, наслідком цих кроків Шумського стало те, що його було звинувачено у потуранні М. Хвильовому, у підбурюванні останнього до його «націоналістичних» виступів. На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У від 30 липня 1926 р. Л. Каганович під час суперечки з О.Шумським з приводу визначення позиції партії стосовно М. Хвильового та його творчості прямо заявив: «Це ви відноситеся погано до Хвильового. Ви, НК освіти його підбурюєте проти партії» [28, арк. 191].

Погляди М. Хвильового та О. Шумського були проголошені ухилами. Головним ворогом для соціалістичного будівництва було проголошено «буржуазний націоналізм». Закінчився час дискусій. Їм на зміну йшли показові процеси. Однак, хоча б як не намагалися Сталін та його «опричники» викоринити життєдайні паростки новітнього українського відродження, саме діяльність М. Хвильового, інших українських митців і громадських діячів, які гуртувалися навколо нього, сприяла тому, що визначальною рисою українського культуротворчого процесу 1920-х рр. стало «піднесення української культури з рівня етнографічного провінціалізму в російській імперії до рівня самостійної культури у всій повноті виявлення її творчих потенцій» [30, с. 445].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ведмідський О. Літературна дискусія 1925-1928. – Харків: Плужанин, 1932. – 205 с.
2. Вісич О.А. Політико-літературна матриця «хвильовізму»: Спроба реінтернації // Гуманітарні науки. – 2007. - №1. – С. 63-68
3. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.:Либідь, 1991. 344 с.
4. Двадцять років: літературні дискусії, полеміка. Літературно-критичні статті. К.:Дніпро,1991. – 366 с.
5. Історія української літератури ХХ століття. Книга перша (1910-1930-ті роки). – К.:Либідь, 1993. – 782 с.;
6. Коряк В. В боях: Статті і виступи (1925-1930). Інститут літературознавства ім. Т. Шевченка. – Харків: Література і мистецтво, 1933. – 394 с.;
7. Кошелівець І. Микола Скрипник. – Мюнхен: Сучасність, 1972. – 343 с.;
8. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки). – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.;
9. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917-1927). -2-е вид. – Т.2. – Харків: Держвидав України, 1930. – 756 с.;
10. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес (публіцистичні рефлексії). – Б.м.,1939. – 103 с.;
11. Скрипник М. До теорії боротьби двох культур. – Харків: Держвидав України, 1927. – 125 с.;
12. Хвиля А. Ясною дорогою (Рік на літературному фронті). – Харків: Держвидав України, 1927. – 245 с.;
13. Хвиля А. До розв'язання національного питання на Україні. – Харків: ДВУ, 1930. – 161 с.;
14. Sheila Fitzpatrick. «Soft» Line and Culture and Its Enemies Soviet Cultural Police, 1922-1927// Slavic Review – 1974. - №2, - p. 267-287.
15. Лебедь Д. Поменьше поспешности (ответ тов. Шумскому) // Коммунист. – 1923. – 10 апреля.
16. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? // Хвильовий М. Твори у 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 576-622.
17. Хвильовий М. Камо грядеш // Хвильовий М. Твори у 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – С. 390-444.
18. Хвильовий М. Думки проти течії // Хвильовий М. Твори у 2 т. – К.: Дніпро, 1990. –Т.2. –С. 444-515.
19. Шерех Ю. Третя сторона. – К.: Дніпро, 1993. – 588 с.
20. Гірчак Е. На два фронти в боротьбі проти націоналізму. 3б. ст. 1926-1931 рр. – Харків: Пролетар, 1932. – 348 с.
21. Ваганян В. О национальной культуре. – М.,1927. – 163 с.
22. Ларин Ю. Об извращениях при проведении национальной политики // Большевик. – 1926. – № 23-24. – С. 50-58.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2253.
24. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2260.

25. Шумський О. Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі // Більшовик України. – 1927. – №2. – С. 11-26.
26. Скрипник М. Хвильовізм чи шумкізм? // Більшовик України. – 1927. – №2. – С. 26-40.
27. Сталін Й.В. Товаришу Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У // Сталін Й.В. Твори. – Т.8. – М., 1948. – С. 158-159.
28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 6. – Спр. 89.
29. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 6. – Спр. 241.
30. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – Нью-Йорк – Париж – Торонто: українське слово, 1987. – 551 с.

Криворучко А.И. НИКОЛАЙ ХВЫЛЕВОЙ – ПРЕДСТАВИТЕЛЬ УКРАИНСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ 1920-х гг.

В статье исследуется влияние взглядов Н. Хвильевого на ход культурных и политических процессов в УССР в 1920-х годах.

Ключевые слова: Хвильевой, культура, литературная дискуссия, «теория борьбы двух культур», возрождение нации.

Kryvoruchko A.I. MYKOLA HVYL'OVYI – REPRESENTATIVE OF UKRAINIAN RENAISSANCE of 1920-s

The article investigates the influence of Mykola Hvyly'ovyi's ideas on the course of cultural and politic events in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920-s.

Keywords: Hvyly'ovyi, culture, literal debate, «the theory of struggle between two cultures», revival of the nation.

УДК 94 (477) «19»

О.О. Сухобокова

**УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ОСЕРЕДОК У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ
В 20-х рр. ХХ ст.**

У статті розглядається культурно-освітня діяльність української еміграції у Чехо-Словацькій Республіці у 20-х рр. ХХ ст. Акцентується увага на ролі освітніх та культурно-просвітницьких інституцій, створених Українським громадським комітетом.

Ключові слова: українська еміграція, культура, освіта, наука, преса, Український громадський комітет.

У сучасній вітчизняній історіографії проблема освітньої та культурно-просвітницької діяльності міжвоєнної української еміграції у Чехословаччині не обділена увагою. Низку наукових досліджень присвячено як проблемі в цілому, так і її окремим аспектам, зокрема діяльності українських освітніх та наукових закладів [1-4]. Така зацікавленість цілком закономірна, адже у 20-30-ті рр. минулого століття Чехо-Словацька Республіка стала світовим центром українського національного суспільно-політичного, культурного та наукового життя. Через свою багатогранність та достатню джерельну забезпеченість тема досі залишається актуальною. Поряд з тим досвід української еміграції у культурно-освітній сфері міг би бути використаний у розбудові та реформуванні сучасної державної системи освіти та науки України, збереженні і розвитку української культури.

Час вимушеного перебування на еміграції українці намагалися використати з найбільшою користю для себе і майбутнього України. Зокрема, здобути якісну освіту, перейняти досвід розвинених європейських держав, аби, повернувшись на Батьківщину, використати свої знання й уміння для розвитку її економіки, політики, науки, освіти тощо. Водночас культурно-освітня діяльність української еміграції набула важливого значення, як спосіб збереження національної ідентичності та репрезентації своєї нації, популяризації її визвольного руху. Відтак основні свої зусилля українські політичні еміграційні центри у ЧСР спрямували на «виховання молодого покоління на основах європейської освіти і збудування за кордоном осередку української культури» [5, арк. 37].

У 1920-х рр. тут діяло кілька українських потужних освітньо-наукових установ: 1921 р. з Відня було перенесено Український вільний університет, 1922 р. відкрито Українську